

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Zircz emlékezete és a Mohács.

Az irodalomtörténet Pázmándi Horvát Endrét Vörösmarty Mihállyal kapcsolatban szokta említeni, mint aki a honfoglalás hőskölteményéhez előbb hozzáfogott Vörösmartynál, de akinek Árpádiásza hat évvel megkésétt a *Zalán futásához* képest; az Árpádiász 1831-ben jelent meg, amikor Vörösmarty már lezárta a maga klasszikai formájú epikus költeményeinek a sorát és amikor a közönség is befejezettnek tekintette ennek a műfajnak korát is, hivatását is.

Most én Pázmándi Horvát Endrét Kisfaludy Károlylyal szeretném összekapcsolni és azt kimutatni, hogy amennyire későbben járt, mint Vörösmarty, annyira megelőzte Kisfaludy Károlyt; azt szeretném bizonyítani, hogy Horvát Endre *Zircz Emlékezete*-vel kétségtelen hatással volt Kisfaludy *Mohács*-ára.

Tudjuk, hogy *Zircz emlékezete* P. Horvát Endre első epikus költeménye, amely hekszaméteres formájával és klasszikusokra emlékeztető dikciójával nagy feltűnést keltett, úgyhogy többen már ekkor, 1814-ben úgy tekintettek P. Horvát Endrére, mint aki hivatva van a honfoglalás várt eposzát megírni. A *Zircz emlékezete* azonban már rég elavult, csak irodalomkutatóknak a kezén ha megfordul; így, ha a *Mohács*-csal össze akarom vetni, kénytelen vagyok belőle azt a részletet, amely Kisfaludyra hathatott, teljes szövegében közölni. De mielőtt ezt tenném, hadd említsem fel azokat a külső körülményeket, amelyek a két költeménynek belső kapcsolatát elősegíthették.

Pázmándi Horvát Endre 1806—1829-ig Téten volt plébános, abban a györmegyci faluban, amelyben Kisfaludy Károly született és amelyben atyja, Kisfaludy Mihály élete végét töltötte. A fiatal Kisfaludy Károly, aki akkor még gyakran megfordult az apai házban, jól ismerhette a művelt és tudós plébánost, aki az öreg Kisfaludynak mintegy udvari papja volt és akinek költői hírneve már a *Zircz emlékezete* előtt is megvolt alapítva, kivált *A felkelő Nemzetnek* című, 1809-ben írott és az insurrekció alatt többször kiadott buzdító költeményével, amely Kisfaludy Károlyt már csak azért is érdekelhette, mivel ennek az utolsó nemesi felkelésnek Kisfaludy Sándor volt a vezérkari tisztje, szabatosabban József nádornak, a felkelő nemesség kapitányának a hadsegéde. Az sem valószínűtlen feltevés, hogy ennek a serkentő költeménynek a megírására talán éppen Kisfaludy Sándor buzdította, aki szívvel-lélekkel szolgálta a felkelés ügyét.

Téti plébános korában írta és adta ki P. Horvát Endre *Zircz emlékezete*t is (*Zircz emlékezete. Írta Horvát András, Téli Plébános. Budán a Királyi Magyar Univerzitás Betűivel. 1814.*), ezt a hekszaméterbe foglalt

verses krónikát, amelyben a szerző a zirci cisztercita kolostor viszontagságos történetét beszéli el alapításától fogva (1198) a saját koráig.

P. Horvát Endrének e költeménye ha valahol megvolt, bizonyára megvolt Kisfaludy Mihálynak, a költő patrónusának (talán kegyurának is) a kuriájában, akinek bizonyára tiszteletpéldánnyal kedveskedett a szerző; úgy-hogy szinte lehetetlen, hogy a költemény a Kisfaludy Károly kezébe is ne került volna, bármilyen ritkán fordult is meg már akkor az atyai házban.

Ez a verses krónika mintegy külön fejezetet szentel annak a borzalmas pusztulásnak, amelyet a zirci kolostor a mohácsi vész idején szenvedett. A költő művének e részében nemcsak a zirci kolostort, hanem az egész országot romlását siratja és éppen ez az a rész, az egész költeménynek 202—244. sora, amelyet nem lehet a nélkül olvasni, hogy föltűnő hasonlóságokat ne éreznénk közte és a Kisfaludy *Mohácsa* között. Íme a kérdéses szöveg szó, sőt betű szerinti hűségben!

202. „Ah, de mi haszna Lajost említem? képe azonnal
Egy epedő, gyöngy-könnyeitől ajakáig elázott
Fátyola tépte, kegyes hajadon nymphának előmbre
205. All, s a Másodikért kezeit kócsolva fejére
Bűnak ereszti magát, sir, forr, átkozza Mohácsot,
Es átkozza Cselét, hol megszűnt élni Királyunk;
(Vad sors! a bimbót nem munka letörni tövérfül!)
Es most is fölalá szaladozva kiáltya hazánknak:
210. Visszavonás ejtette Magyart e gyászos özőnbe!
Ó jaj-nap! szomorú viadal temetője nevűnknek!
Mennyi pogány sebeket szeldeltél árva fejünkön!
Mennyi halált osztott köztünk egy koczka-csapásod!
Mint mikor a fölnyultt éles kőszirthoz ütődnek
215. A szakadó felhők, s ereik megnyilva okádgyák
A kénkövel elegy záport: úgy Napkelet önti
A rémültt, s kétségbe-eső Magyarokra negédes
Csordáját. Már városaink, már templomok égnék;
Tiszteletes szent klastromaink egymásra ürülnek,
220. A rongyoltt paloták komor üszkei meztelen állnak
Es melly füstté vált, a fényt, borzadva kesergik.
Költözik a szebb Nem; rabszíjjon sirnak az ifjak
Válva hazájoktul, kényyén szolgálni Pogánynak,
S a hőszin karokat feketítő láncon epedni.
225. Ez holtig lekötött kedves férjének ölétül,
Az bálványának csókjátul messze szakadni
Kéntelenek, bádgyadt zokogásikat össze lehették.
Itt atya és magzat nedves könnyekbe merülvén
Egymást gyötörték, s élvén gyászt sirtak előre,
230. Es el-elájulván általkócsolva lerogytak.
Ott egy szép csöcsemő ragadott annyának utánna
Nyujtván kis kezeit, némán esdekle halálért.
A pásztor nyáját, telekét a gazda veszőre
Hagyván, félhaltan rőtöztek tölgyes adúkba,
235. Nem hajtotta fejét fészület küszöbére szarándok;
A barlang, mellyet hársfák zöld bokrai földtek,
Által s visszafutó iszalaggal fonva tömötten,
Mellyet előbb remeték laktak, lett fészke vadaknak.
A torony öblökben busan hallgattak az érczek,
240. Es csak az éjmadarak sértő huhogósa (sic!) süvöltött.
S mint a kellemetes kegyalak megfosztva nemének

- Nem szabad ékeitől, panaszt hullattya keblébe:
 Ugy szent oltárok megfertőzöttéve sohajtnak
 244. Eneklőik után, kik előbb áldoztanak ottan.

A közölt részletből elég volna csak azt a két sort kiemelniünk, amelyben P. Horvát Endre Mohácsot a magyar név *temetőjének* nevezi és amelyben a *viszavonást* mondja a gyász okának és elég volna e sorokhoz a *Mohácsnak* ezt a két sorát odaállítani:

„Nemzeti nagylétünk nagy *temetője* Mohács“

és

„Haj! s ezt *viszavonás* okozá mind s durva irigység“

Csupán e két-két sornak a párhuzama meggyőzhet bárkit arról, hogy itt nem véletlen találkozásról van szó.

De még sokkal meggyőzőbb a pusztulásnak a részletezése, a veszteségeknek a felsorolása.

Az magától érthető, hogy Pázmándi Horvát és Kisfaludy is megemlékezik az ifjú király haláláról, de az már feltűnő, hogy a *Zircz emlékezetében* olvasható egy-egy megható jelenetnek hogyan felel meg a *Mohácsban* még jobban és rendszerint nagyobb költői erővel kiszínezett hasonló jelenet. A *Zircz emlékezetében* a hitves férje öletől, a lány bálványa csókjától, a magzat az atyától, a csecsemő az elragadott anyától szakad el; a *Mohácsban* is így váltják egymást a borzalmak; a gazdátlanul hazaszárguló ló megviszi a férj halála hírért, amely a feleségnek is megtöri szívét, a hajnokot friss koszorúval hiába váró szűz elhervad gyöngö virágként. A *Zircz emlékezetében* költözik a szebb nem, rabszíjon sírnak az ifjak, a *Mohácsban* rabok úsznak a Duna vizén lefelé és szűzek fonnyadnak el a zsarnok buja karjain. Pázmándi Horvát az emberek pusztulásán kívül megemlíti a városok, templomok égését, a klastromok kiürítését, a harangok elhallgatását, a palotáknak úszókba dőlését; Kisfaludy szerint is Buda ormai nyögték Szolimán gögjét, a városok tornyairól a félhold kérkedett. Pázmándi Horvát azt is felpanaszolja, hogy pástör a nyáját, gazda a telkét elhagyta és odukba rejtőzött, Kisfaludynak is nagy keserűség, hogy

„Birtok nem vala már, idegen lett a magyar otthon.“

A költői dikciónak egy-egy szokatlan hasonlata, kifejezése, szava sem lehet véletlenül közös.

Pázmándi Horvát napkeletnek, vagyis a töröknek a magyarokra ömlött csordáját szakadó felhőkhöz és kénköt okádó záporhoz hasonlítja (214—18. sor); a *Mohácsnak* is mindjárt az elején ott van az enyészetnek a csataterre *viharzó dühe* és ott vannak a seregek holttetemei fölött *robogó villámok*.

Pázmándi Horvát is használja a nyelvújításnak ezt a különös, ma már elavult szavát: *kegyalak*, talán oltárkép, talán templomi szent szobor, vagy talán csak tiszta szűz értelmében (241. sor). Kisfaludy is *kegyalaknak* aposztrofálja a habba és iszapba süllyedő, a rettentő sorsú Lajos királyt (67. sor).*

De nemcsak a részletekben mutatkozik a hasonlóság, az egésznek a menetében, a dikciójában, a hangulatában van kétségtelen egyezés. Ezt az

* V. ö.: Nyr. 60. évf. *Kegyalak* c. a.

egyeződést nem dönti meg a *Mohács* hat utolsó sora, a befejezés, amely a klaszszikus elégia szabályainak megfelelően reményt és bizalmat foglal magában. (*Él magyar, áll Buda még*); ezeknek az érzéseknek a hangoztatása a Zircz történetének a közepén, éppen a leggyászosabb esemény előadása végén nem volt és nem lehetett helyén. Ami biztatót a maga költeményébe akart vegyíteni Pázmándi Horvát, azt époszi elbeszélésének a legvégére hagyta, ahol a vele egykorú zirci apátságának újjáéledését magasztalja.

Talán nagyon is aprólékosná lettem; úgy érzem, hogy a bizonyítást kevesebb szóval is elvégezhettem volna, de nem akartam semmit sem elhallgatni, amivel a magam meggyőződését másokba is átplántálhatom. Azt hiszem, ez sikerült is. Ezentúl nem szabad Kisfaludy Károlyt és az ő örökbecsű *Mohácsát* úgy említeni, hogy egyszersmind ne gondoljunk Pázmándi Horvát Endrére és a *Zircz emlékezetére*.

Kardos Albert.

Petőfi Sándor Nemzeti Dala és a csehek.

A beszercebányai volt kir. kath. főgimnázium, most Sládkovič-reálgimnázium III. osztályában használt tót olvasókönyv¹ 256. lapján lévő „Pochod” című költeményben legnagyobb meglepetésemre Petőfi Sándor Nemzeti Dalára ismertem. Még nagyobb volt meglepetésem, amikor a költemény szerzőjeként Ján Botto szerepelt Petőfi Sándor nevének említése nélkül.

Alljon itt a kérdéses költemény eredetiben és hű fordításban:

Pochod.

Ján Botto.

Hor sa Slovák, čuj očiinu!
Tu čas pravý, maj sa k čiinu!
Či v tých putách pohnít chcete,
Či si volnosť vyberiete?
Pánu Bohu prisahám!
Zě sa priať viac nedám!

Vy otroci tisícletia,
Kliatby dedov na vás letia,
Zě na ích zbožnelej kosti
Strngá puto nevolnosti:
Pánu Bohu prisahám!
Zě sa priať viac nedám!

Čože je to za človeka,
Keď mrieť treba, čo uteká,
Komu milšia biedna hlava,
Nežli jeho rodu sláva?
Pánu Bohu prisahám!
Zě sa priať viac nedám!

Ostrá šabla suhajovi,
Krajšie svedčí než okovy;
Kto chce, nech si putá nosí:
Do rúk bratia, šable, kosy!
Pánu Bohu prisahám!
Zě sa priať viac nedám!

Hore, bratia! hore, hore!
Ako Krivaň v rannej zore,
Čo nám časy nakydaly,
To krv zmyje, oheň spáli.
Pánu Bohu prisahám!
Zě sa priať viac nedám!

Potom naše tiché hroby
Vencom vďačný vnuk ozdobi,
Vzdychne, padnúc na kolena:
„Daj im, Bože, oslávenia!”
Pánu Bohu prisahám!
Zě sa priať viac nedám!

¹ Dr. A. Pražák. Čítanka. Pre tretiu triedu slovenských stredných škól. 2. vydanie. Eng. sz. 71.096/II./1926. jún. 23.

Induló.

Botto J.

Rajta, föl, tót, halld a hazát!
Itt az idő, föl a tetre!
Meg akartok-e rohadni azokban a bi-
linsekben?

Vagy a szabadságot választjátok?
Az Őristenre esküszöm!
Nem fogatom be magam többé!

Ti, ezer esztendő rabjai,
Rátok szállnak őseitek átkai,
Mert megszentelt csontjaikon
Rabszolgaság bilincse zörög.
Az Őristenre esküszöm!
Nem fogatom be magam többé!

Hát miféle ember az,
Kí megfut, ha halni kell,
Kinek kedvesebb nyomorult feje,
Mint fajának dicsősége?
Az Őristenre esküszöm!
Nem fogatom be magam többé!

Éles kard a legénynek
Jobban áll, mint a bilincs;
Kinek tetszik, hordjon békót:
Fogjatok, testvéreim, kardot, kaszát.
Az Őristenre esküszöm!
Nem fogatom be magam többé!

Föl, testvérek! Rajta, rajta!
Mint a Krivány hajnalpirban!
Mit az idő ránk zúdított.
Vér leomssa, tűz megégeti!
Az Őristenre esküszöm!
Nem fogatom be magam többé!

Aztán majd csöndes sírjainkat
Felékesíti hálás unoka koszorúval,
Felsőhaját, miközben térdre hull:
„Adj nekik, Uram, dicsőséget!”
Az Őr Istennek esküszöm!
Nem fogatom be magam többé
járomba.

A két költemény azonosságát kétségbevonni nem lehet.

Botto Jnos 1829-ben, Skalníkon, azaz a gömörmezei Felső-Szklánokon született és 1881-ben Bystricán, vagyis Besztercebányán halt meg. Középiskolai tanulmányait a lőcsei evangélikus gimnáziumban végezte. Akkortájt ott erős tót hatás alá került s megismerkedett a magyarellenes orosz és szerb irodalommal. 1848–51-ig Pesten tanult és ugyanitt mérnöki oklevelet is szerzett 1854-ben. Selmecbányán, majd Besztercebányán telepedett le. Bejárta az egész Felvidéket és a tót nép mondáit gyűjtögette és feldolgozta. Első költeményei 1846-ból valók. — Leghíresebb költeménye a Smrt Jánošiková című, 1862-ben jelent meg. Ebben a költeményében a XVIII. század elején halálra ítélt rablóvezérből tót nemzeti hőst csinált, aki az elnyomott tót nép érdekében harcba kelt az elnyomó nemesek ellen, s szabadsághősként bukott el. Botto egyéb költői művei folyóiratokban jelentek meg. Összes művei halála előtt, 1880-ban láttak napvilágot Prágában.

A korkülönbség a két költő közt hat esztendő. Petőfi 25 éves és országos híró költő, Bottó 19 éves vidéki ifjú volt. Nyilvánvaló, hogy Bottó János ismerhette Petőfi Sándort és költészetét. Az ellenkezője viszont teljesen valószínűtlen.

Ekkortájt jutott tudomásomra, hogy vannak a Nemzeti Dallal többé-kevésbé egyező költemények más népeknél is. Az egyik a görögök szabadságharca idejéből való, a másik pedig a franciáknál található. Önkéntelenül vetődhetett föl a kérdés, vajon mindezek a költemények nem vezethetők-e vissza egy közös forrásra?

Mínthogy Botto művei prágai kiadásának a megszerzésétől el kellett állnom, a Nemzeti Múzeum könyvtárához fordultam. Itt aztán ráakadtam Bottó János 1909-i tőrőcszentmártoni kiadására. (Spevy Jána Bottu. Tőrőcszentmárton, 1909.) De legnagyobb meglepetésemre nem találtam meg benne

a kérdéses költeményt. Viszont azonban megtaláltam a költemény viszontagságos történetét és keletkezésének a körülményeire való utalást.

Az 1909-i túrócszentmártoni kiadás csak a költemény címét közli. A cím alatt, a költemény helyén, pedig elmondja, hogy miért nem volt közölhető a Pochod a jelen kiadásban, holott az már 1851-ben, 1862-ben, 1871-ben, 1880-ban, 1897-ben és 1901-ben is megjelent.

A költeményt azért nem merték kinyomatni, mert a m. kir. ügyészség az 1901-ben megjelent költemény miatt a Zábavné a poučné knihy c. irodalmi vállalkozás szerkesztőjét, Pietr Milošt, perbe fogta és háromnapos államfogházzal sújtotta, mert a költeményt megjelent alakjában lázítósnak találta. Kitűnt továbbá, hogy a szóbanforgó költemény csakugyan Petőfi Sándor Nemeztői Dalának a fordítása, s hogy Botto János az 1880-i kiadás részére e költemény refrainjét megváltoztatta, hogy élet vegye a költemény magyarellenes voltának. A refrain itt ugyanis így hangzik:

„Az Űristenre esküszöm,
Hogy a hazáért, nemzetért odaadom életem.“

Végül megjegyzi az 1909-i kiadás szerkesztője, hogy a Pochod még a forradalom folyamán, tehát 1848—1849-ben, keletkezett.

Íme, amit Botto János maga és utána a Botto-kiadások szerkesztőinek egész sora mindig bevallott, hogy t. i. a Pochod Petőfi Sándor Nemzeti Dalának a fordítása, azt a csehek nem veszik tudomásul s Petőfi Sándor Nemzeti Dalának tót fordítására rásütik az eredetiség bélyegét.

Zipser Sándor.

Arany és „Keveháza“ értelmezése.

Thúróczy János a tárnokvölgyi ütközetről ezeket írja¹: „In hoc praelio, *Kewe* Capitaneum interisse... antiquae Hungarorum tradunt historiae... Cum autem Hunni, hostem retrocessisse cognoverunt, ad campum certaminis sunt reversi, cadaveraue suorum, et *Kewe* Capitanoi, recolligentes, more Scythico, juxta stratam communem, deceni cum honore, condignae tradiderunt sepulturae, et nihilominus tantae rei perpetua pro memoria, ibidem statuum sive columnam lapideam solennem erexerunt, locumque illum *Keweoza* vel *Keveháza* vocaverunt. Nostra quoque aetate, locum eundem, corrupto vel mutato vocabulo, prout id apud Hungaros fieri solet, *Keazo* appellari, haud absurdum est arbitrari.“

Arany főforrása Thúróczy volt (az alább idézett cikkben meg is nevezi), de anyagát egyéb forrásokból kiegészítette és összeegyeztette.² A krónikás hagyomány iránt való teljes tisztelettel elfogadta *Keveháza* nevének, költői szempontból is nagyon hálás származtatását *Kere* vezér nevéből:

¹ Chronica Hung. Pars. I. cap. XI.

² Tolnai V., Arany Keveháza című költeményéről. Irod. Közl. XXXII, 27; 1922.

Örökre hát a vérmezőn
Bátor Kevének háza lőn;
Hol ő hadával nyúgoszik,
A temetőt így nevezik.

Ezt a szép hitet azonban szétrombolta a kérlelhetetlen tudomány, midőn kimutatta, hogy Keveháza nem egy hős vezér és hadának temetőhelye, hanem *Kőaszó*, azaz száraz időben víztelen völgy; a vezér testhalmára emelt kőoszlop pedig valószínűleg az arra vivő római út megmaradt mérföldköve, sőt a vezér maga is nem történeti valóság, hanem a krónikások szófejtő kedvtelésének teremtménye.³ Ez a leleplezés pedig a M. T. Akadémia egyik ülésén történt, melyről maga Arany írt tudósítást a Koszorúba (1865. I. 502). Mint igazi tudós, meghajol a tudós érvei előtt, de mint költő nem állhatja meg, hogy a szent hagyomány megdőlten érzett fájdalmát is ki ne fejezze, sőt még ellenvetést is próbál tenni. Hogy a névvel nélkül írt tudósítás valóban Aranytól származik, éppen a benne felhangzó személyes vonatkozások teszik kétségtelenné. Maga a cikk következőképen szól:

„Az Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának közelebbi ülésében, hétfőn (1865) május 15-én, Szepesi Imre lev. tag olvasá *Mátyás* Florián lev. tag értekezését: „Magyar nyelvitkaságok.” Az egész, úgy látszik, egy részét képezi a szerző tanulmányainak egy nyelvtörténelmi *szótár*hoz, melynek valóban oly nagy hiányát érezzük, s melyet értekező alapos buvárlatok után közrebocsátani készül. Ez alkalommal némi kedves csalódásainkat ingatta meg. Egyik a *Keveháza* név, melyben szinte a *háza* egyszerűen a helynevekben szokásos *aszó*vá (Medgy-*aszó*, Hosszú-*aszó*, Szarv-*aszó*) zsugorodnék, a *keve* és *küve* szintén csak *küve* (a *kő szótól*) volna; s így az egész fenhéjazó mondai *Kereháza* prózára fordítva *kőveaszó*, vagy *kőaszó* lenne. Második... (a sajozszeptéteri végzés keltének helyesbítése). Sajnáljuk: de az igazságot el kell ismernünk; s ez utóbbira nézve jobban meggyőződött bennünket, mint az első iránt. Nem vitatjuk, hogy a mai *Kájászó* (Sz. Péter) lenne *Keveháza*; de tekintetbe kell vennünk, hogy a Thüróczy a XV-ik században bizonyosan előzőből ismerte e helynév kiejtését, s ha *kőaszót*, vagy *küveaszót* hallott volna: ez nehezen nyújtott vala neki alkalmat, hogy Keve vezér nevével összekapcsolja. Bizonyosan a hagyomány is ösztönözte ily kapcsolatra, az is tudhatott valamit Keve vezér temetőhelyéről.”

E helyt teljesen mellékes, hogy a nyelvtörténelmi igazság nincs Arany pártján, s hogy ő nem vette eléggé figyelembe Thüróczy szövegének régibb származását, melyhez ez csak tudakos bővítést toldott. A fontos itt az, hogy új megerősítést nyer Aranynek ismert ragaszkodása a hagyományhoz, melyből az ő műszavával az *eposzi hitel* fakad; — továbbá, hogy „Keveháza” főforrásul Thüróczyt nevezi meg, ámbár a szűkszavú Kézait (Lib. I. cap. II. §. 4.), valamint a Képes Krónika szövegét is ösmeri, mert egyebek közt nem a Thüróczy-idezte *Matrinus*-t, hanem a másik kettőnek *Macrinus*-át fogadja el a római hadsereg vezére nevének. *Tolnai Vilmos.*

³ V. ö. Eckhardt Sándor: A pannóniai hún történet keletkezése. Bp. 1928, 50. lap; kny. a Századok LXII. évf.-ból.

Tompa Mihály „Zivatar“ c. költeményének keletkezése.

Szász Károly mondotta Tompáról, hogy saját műveiről nem szeretett beszélni, s ez az oka, hogy azok keletkezési alkalmairól csak kevés esetben tudunk felvilágosítást adni. (Tompa M. életrajza az Összes költemények előtt. 1870.)

Ezúttal *Zivatar* c. leíró költeményének keletkezési alkalmáról szóljon a felvilágosítás. Azt gondolhatná az ember, hogy a bérces Gömörben szemlélte a természet „lángzó haragját“, pedig Osztrák-Sziléziában gyönyörködött benne „félő csodálattal“. Tudvalevő, hogy Tompa 1848 május–július hónapjaiban Graefenbergben tartózkodott, ahol is Priessnitzel orvosoltatta magát. Onnan írta a Jókai-Petőfi lapjába, az *Életképekbe*, a „Graefenbergeri levelek“-et. Bennük találni azokat a megfigyeléseket, gondolatokat, melyek a *Zivatar* leírásában költői kifejezést nyertek.

Orvosi rendeletre is, de meg mint a természet rajongó barátja, sokat járt a hogyvidék fenyvesekkel borított rengetegeiben. Június 28-i levelében írja (*Életképek*, aug. 27, 9. szám): „Még mióta itt vagyok, nem láttam egy becsületes *égháborút*, de úgy hiszem: igen szereti e vidéket a villám“, mivel mindenütt villámhárítót látni... Július 15-i levele (E. szept. 10, 11. sz.) már a romboló vihar megfigyeléséről szól: „Eddig azt gondoltam, hogy csak regényekben valók az ilyen beszédek: „a vihar gyökerestül tépi fel a bércek fáit“, de itt a legkézzelfoghatóbb prózában látom azt. Igazán meglepő szemlélni, minő rombolást tesz a vihar a fenyvesekben; egy helyen megdűti, mint a nádast; másutt *derékon töri ketté a sudár fenyőt, mint egy szál gyertyát*, vagy gyökerestül tépi fel... *Nagy a természet, haragjában úgy, mint jó kedvében!* Megzúdul dühöngő viharja, s az egész *mindenség* reszket; a villám eget, földet bevilágít irtóztató fényével. Mit csinál ekkor a kis madár? Fél és hallgat, mint az ember, s midőn elmúlik az *égháború*: a madár énekelni kezd, örülvén, hogy megmaradt; az ember pedig szegényli, hogy félt... Éppen a fenyvesben vagyok. Estefelé jár az idő. *A rengetegben már bealkonyodott*, a tetőkön még veres fény világít... Az alkony reszkető kékjében tisztán tűnik fel a tájék, *estére eloszlik a köd, mint szeméinkről az élet vége felé*... Meg vagyok hatva a helyzettől, még jobban a képektől... Feljegyzem gondolataimat!... Eltevezem magamnak...”

E följegyzésekben aláhúztam azokat a kifejezéseket, amelyek szinte szó szerint benne vannak a *Zivatarról* szóló költeményben. A többi gondolatok is nagyrészt versebe formálódtak... A költeményt még Graefenbergben írta Tompa, bár az *Életképek szeptember 17-i* (12.) számában jelent meg, amikor már otthon volt. Ugyanabban a számban, mingyárt a vers alatt, a *július 23-i keletkezésű graefenbergeri levél* szerint ugyanis július 22-én hagyta el Priessnitz gyógyintézetét. A közlemények tehát — mint látni — egy-két hónappal később jelentek meg, mint ahogy megíródtak.

A vers némi változtatásokkal került az Összes költeményekbe. A helyesírás változásait mellőzve, ezek a variánsok vannak benne: *Sudár-küllőin gyors arany szekerének (Aranyos küllőin sebes...)*. Messze hajtja nyáját a jó pásztor embor (Nyáját messze hajtja...). Udvarában, a mely kerek, mint egy ezérü (... *tágas*, mint ...). *Majd tarjagos felleg... (Es tarjagos...)*.

Csakugyan ki is gyűl száz cikázó villám (Red kigyúlnak a cikázó villámok). A sas, mint egy hátravert vitorlás hajó (... vitorlás sajka). Az egyik keze ront (... keze bont). — Arany János 1858 augusztus 25-i levelében ezt írta Tompának, akkoriban kiadott költeményeiről: „Megjegyeztem a variánsokat (NB. néhol *rontottál*).“ — A Zivatar c. költeményben, mint látni, a variánsok mind *javítások*.

Mellesleg megjegyezhető, hogy Tompa „Graefenbergben“ címen egy sötét hangulatú verset is írt a „Hús kútfejek csurgóinál...“ A június 15-i „Graefenbergi levél“-ben pedig megemlíti: „Amerikából van itt egy *csodaszép leány*...“ Egy hét mulva már meg is énekelte „*Egy amerikai leánykához*“. Graefenberg, jun. 22. 1848“ címen“. A nyolc-strófás versben a legnagyobb elragadtatással beszél a „*csodák csodájá*“-ról. Ime: egy másik költeménynek keletkezési alkalma. Trencsényi Károly.

Az gallus virágéneket fű ...

Magyari István híres művében egy helyütt (*Az országokban való sok romlásoknak okairól. Régi Magyar Könyvtár, 27. Negyedik rész, 254. l.*) — a táborba szálló katonák bűneiről s feslett gonoszságairól beszél: „Es maid annyera iutuno hogyha ki gonoszt akar tanolni, bar ne mennyen mashova erotte, hanem csak az taborba, eleg gonossagot tanolhat. Mert ott meg lattya (böczüllöm az iamborat) hogy iob reszre minnyaian, az gonosságnac attac magokat, haborog az Magyar: az Spaniol latorkodik, eszik, iszik, tobzodik az Nemet: az Czeh hortiog az io lakasban, asit puhasaga miat az kevelységtől megreszegült Lengyel: az olaz buyalkodic, az Balon paraznakodik: fertelmeskedic az Frantzuz, az Gallus virag eneket fu: tobzodic az Anglus, az Scotus torkoskodic: enyeleg az Tot, arulkodic az Horvat, es czac keveset talasz ki magat igaz keresztényül viselne.“ — Ez a néhány sor régi ismerőse a magyar irodalomtörténeti kutatásnak.¹ Jelentősége talán csökkenni fog, de mindenesetre európaibb szint kap, ha megállapítjuk róla, hogy nem eredeti. Mintáját vagy — ha úgy tetszik — párját megtalálni egy világlátott s a maga idejében (XVI. század közepe) európai híres horvát származású kalandor-írónak, Bartholomaeus Georgievitz-(Gyorgyivics)-nek² török háborúra buzdító röpiratában (*Epistola exhortatoria Contra Infideles ... Antverpiae.*), mely 1544 óta több ízben megjelent, G. főművének, a *De Turcarum moribus*nak függelékében, s külön is, latinul, németül egyaránt. Magyarit tehát könnyen hozzáférhetett, főleg két olyan török-magyar vonatkozású gyűjte-

¹ V. ö. Szilády Aron: *Régi magyar költők tára* I. 340. l.; II. 348. l., ahol Pelbárt, Bornemisza P. és Pázmány mellett Magyarit teszi felelőssé virágénekeink pusztulásáért. — Kovács Géza: *Magyari István*, Budapest, 1902, 35. l.; Ferenczi Zoltán: *Régi magyar könyvtár*, 27. 19. l.

² V. ö. Gróf Kemény János: *Georgievics B. XVI. századbeli orientálislánk emlékezete. Új Magyar Múzeum* 1888, és: *Történelmi és irod. kalászatok*, Pest, 1861.; Groszmann Zsigmond: *Georgievics Bertalan*, Budapest, 1904.; Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története*, Budapest, 1926, 202. ll. A Magyar–G. kapcsolatról egyik sem tud.

ményben,³ amelyeket egyébként is bőven kiaknázott s amelyeket rajta kívül sok más magyar író és költő, köztük Zrínyi Miklós, is jól ismert.⁴

Georgievitz is a romlás okaival, a török veszedelem diadalmas elhárításának erkölcsi-katonai feltételeivel foglalkozik, mint Magyarai. Szembeállítja egymással a keresztyénséget s a törököt, Krisztust és Mohamedet: a dolgok rendje szerint a küzdelemből a keresztyénségnek kellene diadalmasan kikerülnie. Ennek azonban éppen az ellenkezője történik. Aztán szemlét tart az európai nemzetek felett s egyenkint jellemzi őket: „Quid Hungaro audacius? Quid Germano vastius? Quid Gallo procerius? Hispano solidius? Quid Italo sapientius? aut Polono robustius? ut de caeteris nationum taceam, quorum dotes animi aut meliores sunt, aut certe aequales.“ — A keresztyének hadi felszerelése, fegyverzete jobb, félelmetesebb, modernebb, mint a töröké. Micsoda gyűlevész, vad, esztelen, tudatlan, ügyetlen csőcselék-horda a török hadsereg! Mennyivel különbek a keresztyénség alkotmánya, törvényei, szokásai a törökénél, s mégis alul marad. Vereség vereség után éri. Mi ennek az oka? „Dicam paucis et dicam vere. Deum habemus et summum verum, sec a nobis abalienatum, adeo ut Propheticum vocabulo ferme appellari possimus, non populus Dei. Cur enim Christus nobiscum esset, qui a nobis per tot haereses, in tot partes dilaniatur! Nam praeter nomen, quid nobis Christianis charismi est? Rusticus impurus est et fatiosus oppidanus fellex et avarus magistratus sequuntur retributiones, diligunt munera et prosopolepsiam: Nobilitas luxum et ignavium, discordiam atque superbiam.“ A katona csak a szolddal meg a zeák-mánnyal törődik, semmi gondja dicsőségre, becsületre. Szívesen szolgálja akár az ördögöt is, csak megfizesse. A papokban a templomi pompán s ceremóniákon kívül nincs semmi keresztyén, híjával vannak a jámborságnak, tudásnak, istenfélelemnek. Mi haszna az olaszok bölcsesége, a spanyolok agyafúrtsága, a németek creje, a franciák vadsága, a magyarok bátorsága, ha a katona nem gondol sem Krisztussal, sem becsülettel, s úgy száll hadba, mintha koresmába menne. Jó törvényeink vannak, de alávaló, rossz erkölcs-eink, jó fegyvereink, de csüggedő szívünk s hitvány lelkeletünk. A cségyény közkatónát megbüntetik, mihelyt kiróg a hámból, a tiszték büntetlenül tehetnek mindent s ezért képtelenek rendet tartani. A török ezzel szemben szigorú fegyelmet tart, otthon hagyja hibáit, a keresztyén még meg is szerzi őket. A török táborban semmi nyoma a tobzódásnak, a fegyver s az ellátás körül forog minden: „In castris Turcarum nullae delitiae, arma tantum modo et necessarius victus: in castris vero Christianorum luxus et omnis luxuriae commeatus, adest gravior turba meretricum quam virorum *Latrocinatur Hungarus, praedatur Hispanus, potat Germanus, stertit Bohemus, oscitat Polonus, libidinatur Italus, Gallus cantat, Anglus luctatur, Scotus helluatur, militem, qui moribus miles sit, vix ullum reperias.*“ Német

³ Az egyik latinnyelvű: *De bello Turcico Selectissimarum Orationum et Consultationum variorum et diversarum Auctorum. Recensente Nicolao Reusnero Leorino.* Volumen primum. Lipsiae, 1596. 200—206. 1.: *Exhortatio contra Turcas ad Maximilianum Bohemiae regem.* A másik német: *Türkische Historien... durch den Hochgelahrten Heinrich Müller | der Rechten Lizentiaten | und freyen Künst Magister... Gedruckt zu Franckfurt am Mayn. MDLXIII. CXIX—CXXII.: Veranung wider den Türcken.*

⁴ L. erről tanulmányomat: *Az országokban való sok romlásoknak okairól.* (Minerva, 1930.)

fordításban: „Im Türkischen Lager findt man nit den geringsten wollust | oder Geytheit, allein was Wehr | Waffen | Rüstung | unnd anders so zu leiblicher notdurfft und Kriegsrüstung von nöhten ist. Aber in der Christen Läger ist aller Überfuss von Fressen | Sauffen | Unzucht | und andern Lastern | also das man oft mehr Proviandwägen dann Rüstwägen | mehr unzüchtige Weiber | dann Kriegsleuth findet. *Der Ungar mördet | Der Spanier stilt und raubt | Der Teutsch frisst seufft | Der Behem schläfft | Der Poln faulenztt | Der Frantzoz singet | Der Wahl kuret | Der Engellender spilt | Der schott helutert und schlempt* | Also do es mühe hat in einem Feldläger under den Christen einen Kriegsmann zu finden, der mit seinen sitten ein rechter Kriegsmann genennt werden möchte.“ — A kapcsolatot feltétlenül meggyőző, már csak az egyező helyzet, a belső motivális összefüggés miatt is: Georgievitz *Ezhortatió*jának úgyszólván minden mondata fellelhető Magyarinál. A magyar szöveg egyébként közelebb áll az eredeti latinhoz; konkrétabb, határozottabb, népiesen egyszerűbb a szembetűnően barokkizló, bő, körülírással németnél. Ritka példa ez három nyelvi struktúra, három stílus kölcsönös megvilágításának, még pedig egy — legalább főbb vonásaiban — azonos világgépen belül. Alkalmat ad arra, hogy mintegy tetten érjünk az új magyar próza, az új magyar mondatforma kialakulásának folyamatát.

Magyar problémátörténeti szempontból különösen a *Gallus cantat* — az *Gallus virágéneket fű* — megfelelés érdemel figyelmet. Nyilvánvaló, hogy eredeti helyén a „cantat“ nem egyszerű ténymegállapítás, hanem egyben erkölcsi értékelés is, nem csak a francia embernek valamilyen közismert sajátosságára, pl. könnyelmű, dalos természetére, hanem éneklésének a tábori fegyverembo ütköző, keresztény katonához nem illő, erkölcstelen-világi jellegére vonatkozik. Magyarai a maga esztetika-ellenes protestantizmusához híven, kora szellemének, szóhasználatának megfelelően helyesen s joggal fordítja virágénekek-énekléssel. A Gallus éneklése valóban virágének, ebben az esetben, de gallus ének nem minden esetben s nem okvetlenül virágének, ahogy pl. Gragger Róbert gondolta („Hogy a virágénekek csakugyan francia földről plántálódtak át hozzánk, amellet szól a régi elnevezésük is: gallus-énekeknek is mondják őket nálunk. Még Magyarai István is tudja, ... mikor a tábori élet erkölcsrontó hatását ostorozza, hogy háborog az Magyar, az Spanyol latorkodik, ... az Gallus virágéneket fű... (*Magyar Népballadák, Napkelet Könyvtára*, 19, 19. l.)

De még ennél is mélyebb s termékenyebb összefüggésekre világít rá az a körülmény, hogy a Georgievitz—Magyarai-féle naív tipológia egyenes ágon leszármazottja a pszichognózis, néplélektan, összehasonlító népismeret, karakterológia új tudományának, amellyel a „nagy“ XVI. század ajándékozta meg Európát s amelynek úttörői, kialakítói, művelői között ott található Caeli Rhodiginust, Cardanot, Chr. Besoldust, Luis Vivest, Huartet, Charront (a sor folytatható Vico érintésével Rousseauig, Montesquieuig, Voltaireig s Herderig).⁵ A vérmérsékletek antik hagyománya találkozik itt a népvérmér-

⁵ V. ö. W. Dilthey: *Die Funktion der Anthropologie in der Kultur des 16. und 17. Jahrhunderts. Gesammelte Schriften* II. 416. ll. — Az európai karakterológia magyar vonatkozásaival foglalkozom a *Deutsch-ung. Heimatsblätter*-ben megjelenő tanulmányomban: *Die Entdeckung des ungarischen Geisteslebens im 16. Jahrhundert.* (1931.)

sékletek új elméletével, Aristoteles, Cicero és Theophrastus Aquinói Szent Tamással, a középkor metafizikai lélekismerete egy új lélektan eredményeivel. Enea Silvio preformálja a későbbi fejlődést. A humanista Joh. Boemus-Aubanus az ő terminológiájával s az ő szempontjai szerint foglalja össze első ízben a külső és belső fölfedezések gazdag anyagát (*De Omnium Gentium Ritus*... MDXX). A magyarság kezdettől fogva tárgya, tartalma ezeknek a leíró és elemző karakterológiai kísérleteknek, de a világirodalom századokig úgy látja, ahogy Barclay, az *Argenis* írója láttatja vele (*Iconanimorum* London. 1614. Cap. VIII.). Kultúr- és földrajzpszichológiai szempontból legmélyebben járnak a francia Jean Bodin jellemzései. Nagyon népszerű volt Melanchton meghitt barátjának, Joach. Camerariusnak, a népszemléje: Germani bellatores, simplices, benefici..., Itali superbi, cupidi vindictae, ingeniosi; Hispani despectores, consulti, rapaces; Galli praediti elegantibus, corporibus, intemperantes, temerarii; Cimbri magni, seditiosi, horribiles; Britanni turbulenti, negotiatiores, laboriosi; Sarmatae edaces, superbi furaces; Boëmi inhumani, novarum rerum, studiosi, ad agendas praedas idonei; Illyrici sive Vandali nobiles, maligni, tumultuatores; Pannonas asperi victus, cum solo aureo, superstitiosi; Graeca natio, qualis nunc est misera... (*Nath. Chytraeus, Variorum in Europa Itinerum Delitiae*. Editio Tertia. 1606 s. 631 ll.: Joach. Camerarius: *Regionum Quarundam et Nationum Proprietates*. — Rittershusius nyomán Chr. Besoldus is közli: *De Natura Populorum*. Tübingae. Anno MDCXIX, 24—25. l.) — Georgievitz azonban, úgy látszik, Erasmustól tanult karakterológiát. Legalább is erre vall az az írónikus jellemzés, amelyet az *Encomium Moriae* (*Desiderii Erasmi Roterodami Opera Omnia Emendatiore Et Auctiora*... Lugduni Batavorum. Tom. IV. p. 448.) ad angolokról, skótokról, franciákról, velenceiekről, görögökről, törökökről, zsidókról, spanyolokról, németekről.

FÜGGELEK:

Faustus János.

A magyar irodalom a demonológia virágkorban, a racionalizmus és irracionizmus leghevesebb összeütközésének, az ördög legnagyobb népszerűségének időpontjában⁶ nem vesz tudomást Fausról, a leghíresebb ördöngösről, éppoly kevésbé, mint a Bolygó zsidóról a démonikus haláltalanság képviselőjéről, ugyanakkor, amikor a Faustgondolatot tápláló s nagykorúsító források némi módosítás vagy racionalizálás után szinte akadálytalanul kerülnek át a határon. Ez a dolog meglepő, de nem véletlen, ha meggondoljuk, hogy a magyar szellem századokon keresztül milyen elhárító tartózkodással fogadja az irracionális-ekszztatikus túlzás legtöbb formáját. Így inkább csak történeti furcsaság-értéke van annak, hogy Magyar megemlíti Faust nevét, még csak nem is sejtve, mi az asszociatív értelme s milyen sötét hatalmak lappanganak mögötte: Az ördöngösök, varasloc, boszorkányok, babonások és hozzaioc hasonlokis czac bosszontyac az Istent... Mert ezeketis igen utallya az Istenec lelke... s-nem is hadgya büntetesnelkül, ha lattya az büntetesben valo restsegünket, hanem

⁶ V. ö. M. Osborn: *Die Teuffelliteratur des 16. Jahrhunderts*. Berlin, 1893.

ő maga kezdi meg büntetni, mint Saulnac, Manassecne, az Pergamenusoknac, *Faustus Janos*nak, hatodik Alexander Papanac, Masodic Sylvesterne, stöb-beknis peldaioc bizonyitya (96. l.). E névsor második fele — ide tartozik még az ugyancsak Magyar említtete Simon Magus s „kilentzedic Benedec . . . ki nagy ördöngös vala, es az mely aszszoniokat akart varaslasaval magahoz büvölte“, — demonologiai közhely. Rendszerint úgy találni együtt a demonológia híresebb kézikönyveiben, Joh, Wiernél, A. Lercheimernél, J. Bodinnél, A. Hondorffnál.⁷ — Faust alakjával aztán — tudtommal — nem is találkozunk többé Taxonyi Jánosig, ott is csak egy latinból fordított jól ismert anekdotában. Magyar ördöghite különben kifogástalanul korhű, akárcsak a Lutheré.⁸ (Ez utóbbinak démonikus haláláról — katolikus források nyomán — különben Pázmány is tud). A magyar irodalmat, persze főleg Bormenissza Péter révén más, jóval erősebb szálak is fűzik a protestánskor német demonológiájához.

Turóczi-Trostler József.

Az érckakas.

Arany János V. *László*-jának bevezetése:

„Sűrű setét az éj,
Dühöng a déli szél,
Jó Budavár magas
Tornyán az érckakas
Csikorog élesen.“

Kisfaludy Sándor: *Somló*, I. ének 57. versszaka, Lóra dalának kezdete:

„Kemény tél van, nagy zivatar,
Üvölt, ordít a felszél;
Tép és szaggat, kapkod, csapkod,
S közel vagyon már éjtél:
Pok várának magas tornyán
A vas kakas csikorog;
És az erdő a vár körül
Zajog, bömböl és morog.“

Mindkét költőknél egy-egy versszakban (kezdő versszakok, melyek a hangulatot megteremtik!) a három főmozzanat teljesen azonos: 1. éj van; 2. dühöng a szél; 3. a vártornyon a szélkakas csikorog. A harmadik mozzanat mindkét költőnél szinte szószerint is megegyezik: *Aranynál*: Jó Budavár magas tornyán az érckakas csikorog élesen. — *Kisfaludy Sándornál*: Pok várának magas tornyán a vaskakas csikorog.

A részletkülönbségek: 1. Arany tömörebb, Kisfaludy Sándor részletezőbb. Ugyanez mindkettőnek írói jelleme is. A jelen esetben a versszak formája is Aranyt tömörségre készíteti, Kisfaludy Sándort részletezésre csábítja. —

⁷ Az egész anyag együtt van J. Scheible gyűjteményében: *Das Kloster. Weltlich u. Geistlich*. V. Stuttgart, 1847. V. ö. Goethes Faust ed. G. Witkowski II. Leipzig, 1924. 18. ll.

⁸ E. Schmidt: *Faust u. Luther. (Berichte der Berl. Akad.)* Bd. 25. Berlin, 1896. 567. ll.); E. Wolff: *Faust u. Luther*. Halle a/S. 1912.

2. Aranyánál déli szél, Kisfaludy Sándornál felszél dühöng, az utóbbinál azzal a kiegészítéssel, hogy téli vihar van. Aranyánál megokolt a déli szél; gondolkunk csak a budai királyi vár fekvésére: déli szélnek van kitéve.

Az *éj, vihar és szélkakas* társult képzeteknek visszatérésére figyelemre méltó még Arany: *Hatvani*-jének 9. versszaka:

„Sötét az éj. Künn vad vihar dul,
A szélkakas meg-megcsikordul.“

Fejérváry Dezső.